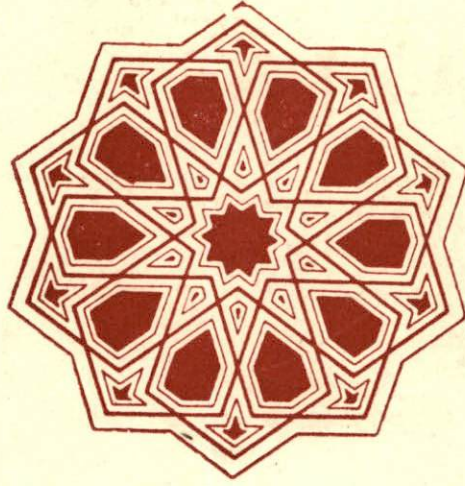

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ TARAFINDAN
ÜÇ AYDA BİR ÇIKARILIR

I

1953

A N K A R A

I 9 5 3

Şükürü Polon Bağış

YIL : 1953

SAYI : I

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ TARAFINDAN
ÜÇ AYDA BİR ÇIKARILIR

KANAAT VE FEYZ MATBAASI — ANKARA

I 9 5 3

İ Ç İ N D E K İ L E R

BALTACIOĞLU, ISMAYIL HAKKI : Kur'an felsefesi üzerinde inceleme	1
SMITH, WILFRED CANWELL: Modern Türkiye dinî bir reforma mı gidiyor ? ...	7
KARASAN, MEHMET : İlk Yunan düşüncesinde din ilmi denemeleri	21
BEHZAD, HÜSEYİN TAHİR-ZADE : Minyatürün tekniği	29
YETKİN, SUUT KEMAL : İslâm minyatürünün estetiği	33
ÜÇOK, ÇOŞKUN : «Selçuk Türkiyesinde faizle para ikrazına dair hukukî bir vesika» hakkında	41
YÖRÜKAN, YUSUF ZİYA : Vahhabîlik	51
SARAÇ, CELÂL : İslâm dünyasında matematiğin doğuşu ve gelişmesi	69
YURDAYDIN, HÜSEYİN G. : Profesör WILFRED C. SMITH'in «Modern Türkiye dinî bir reforma mı gidiyor ?» adlı makalesi dolayısıyla bir kaç söz	73
ÇİĞ, KEMAL : Türk kitap kapları	75
Tahlil ve Tenkidler :	
ATADEMİR, HAMDİ RAGIP : ADEL AWA : «İhval al - safa» nın tenkid kafası ...	95
B.Z.E. : «Gottheit und Menschheit»	103
BİRAND, KÂMİRAN: Prof. GÖKBERK ve Aydınlanma	105
YURDAYDIN, H. G. : The Mind al-Qur'an	112

« SELÇUK TÜRKİYESİNDE FAİZLE PARA İKRAZINA DAİR HUKUKÎ BİR VESİKA » HAKKINDA

Prof. Dr. COŞKUN ÜÇÖK

Türk Tarih Kurumu'nun büyük bir titizlikle çıkartmakta olduğu ve artık bütün dünyaca tanınmış bulunan Belleten'in 62 inci sayısının 251 — 260 ncı sayfalarında, Dil-Tarih-Coğrafya Fakültesi Ortaçağ tarihi profesörlerinden arkadaşımız Doktor Osman Turan'ın «Selçuk Türkiyesinde faizle para ikrazına dair hukukî bir vesika» başlığını taşıyan şeklen çok ilmî bir araştırması yayınlandı. Bu çok ilgi çekici başlığı taşıyan yazıyı gene büyük bir ilgi ile okuduk. Ancak itiraf etmek mecburiyetindeyiz ki biz, aslının fotokopisi gibi arapça okunuşu ve tercümesi de verilen bu vesika ile İslâm hukuku esaslarına aykırı olarak faizle para ikraz edildiği yolunda bir iddiada bulunmanın pek de yerinde olmadığı sonucuna vardık. Eğer müellif arkadaşımızın hukukî bilgisi ve biraz olsun İslâm hukukuna vukufu bulunsaydı kendisinin de bizim aşağıda çıkaracağımız sonuçlara varacağını sanırdık.

Vesikanın hukukî incelenmesine girmeden önce okunması sırasında atlanmış olan veya yanlış okunmuş bulunan kelimeleri ve yanlış tercümeleri de göstermek¹ yerindedir kamımızdayız. Çünkü bu yanlışların veya eksiklerin bazılarının çıkarılan sonuçlara hemen hiç bir tesiri olmamakla beraber bazıları hukukî muhtevanın anlaşılması, bazıları da arkadaşımızın çıkardığı sonuçlar bakımından çok önemlidirler.

I. VESİKANIN OKUNMA VE TERCÜMESİNDE BULUNAN YANLIŞLAR

1. Okunurken atlanmış olan kelimeler :

a. Vesikanın başlık kısmını teşkil eden kısa satırlı parçanın sonunda bulunan «Al-hakim bi-Amasyat al-mahrusa» kelimeleri arapça surette atlanmıştır.

b. Vesikanın 12 inci satırındaki «Bi-faddâni» kelimesi de arapça surette atlanmıştır. Bu a. ve b. de atlandığını gösterdiğimiz kelimeler tercümede verildiğine göre bunlar dizgi yanlışlığı olarak eksik kalmış olmalıdırlar.

c. Vesikanın 18 inci satırında «İbahatan» kelimesinden sonra ve «Makbulatan» kelimesinden önce mevcut bulunan «Şar'ıyyatan» kelimesi hem arapça surette hem de türkçe tercümede unutulmuştur ki hukukî sonuçları bakımından çok önemlidir.

2. Yanlış okunan kelimeler :

a. Vesikanın birinci satırında «Emir» kelimesinden sonra gelen kelime «Al-Mukbil» diye okunmuştur. Bu belki doğrudur, belki de «Al-Mubaccal» diye okunsa daha yerinde olurdu.

b. Vesikanın ikinci satırının ilk kelimesinin «Al-'alâî» biçiminde okunmuş olduğu, araştırmanın

¹ Arapça pek az bildiğimiz için vesikanın okunma ve tercümesinde İlahiyat Fakültesi arapça okutmanı sayın İzzet Türkmen'in çok değerli yardımlarından faydalandığımızı teşekkürlerimizle birlikte bildiririz.

257 nci sayfasında «Borcu alan Şucâ'uddîn Süleyman'ın nispeti olarak verilen kelimeyi, bu zamanda malûm alay askerî istilâhi mevcut olmadığından, Alâiyyeli ('ALÂÎ) mânasında kabul ettik ki bu taktirde bu yazılış halk talâffuzunun imlâyâ girişini ifade etmek icab eder» denilmiş olmasından anlaşılmaktadır. Mahkemelerde resmî vesika dilinin arapça olduğu bir devirde ve bu dille yazılmış böyle bir vesikada «Alâî» yazılırken Türklerin «ayn» harfini de «elif» gibi söylediklerinin göz önüne alınıp bu kelimenin «ayn» yerine «elif»le yazılmış olacağını hiç sanmıyoruz. Böyle, yerlere nispet anlatan kelimelerin hele arapça olmaları başına «Al» harfi tarifinin getirilmesi arapçada pek makbul değildir. Kaldı ki bütün bunlar bir yana burada geçen kelime düpe düz «ALALAI» okunmak gerekirdi, çünkü bugün bile Amasya'nın 32 kilometre kuzey-batısında Merzifon merkez bucağına bağlı bir «Alala» köyü mevcuttur ve «Alalaî» kelimesi de borcu alan Emir Şuca'uddîn Süleyman'ın bu köyden olduğunu göstermekten başka hiç bir şey anlatmamaktadır.

c. Vesikanın 6 ncı satırının sondan bir önceki kelimesi «Min» değil «Minhu» dur.

d. Vesikanın 10 uncu satırındaki «li'l-murtahin» kelimesi de «al-murtahin» biçiminde yanlış okunmuştur.

e. Vesikanın 11 inci satırındaki köy adı da «Öksi» diye okunmuştur ve arkadaşımız araştırmasının 256 ncı sayfasında «İsmi bu şekilde okunduğunda şüphe olmasa gerek» demektedir. Halbuki bu kelime, vesikada hemen yok denecek kadar az nokta kullanıldığına göre, daha ilk bakışta : «Akkesi, Akkisi, Akkeşi, Akkişi, Afkesi, Afkisi, Afkeşi, Afkişi, Efkesi, Efkesi, Efkeşi, Efkişi» biçimlerinden birinde okunmak gerekirdi. Eğer Amasya dolaylarında bu söylediğimiz adlara uygun bir yer adı bulunmayıpta «Öksi» adlı bir yer bulunsaydı bu biçim okunuş da belki hak'ı gösterilebilirdi. Amasya yöresinde böyle bir ad olmadığı gibi, bütün Türkiye'de, o da «Oksi» adlı yalnız bir tek köy bulunduğu ve bunun da Kastamanu'ya bağlı Daday ilçesi içinde olduğu araştırmada bildirilmektedir². Halbuki Amasya'nın Taşova ilçesinin³ Sonusa bucağının Karlık muhtarlığı içinde bugün bile hâlâ «Akkişi» adlı bir meskûn yer bulunmaktadır ki⁴ vesikada adı geçen Saliha Hatunun Samsun mahkemesinde satıldığı bildirilen (S. 257) topraklarının bulunduğu Ortaköy'ün merkezi bu Akkişi adlı yerin bulunduğu Karlık köyü merkezinden yalnız 8 kilometre yâni iki saat uzaklıktadır. Akkişi Karlık'ın kuzey-batısında olduğundan eğer Saliha Hatunun satılan toprakları da Ortaköy'ün güney-doğusunda ise bu topraklar birbirlerine bitişik denecek kadar yakındı demek olur.

3. Tercümedeki yanlışlar :

Yukarıda söylediklerimizden başka vesikanın tercümesinde bazı yanlışlar yapılmıştır ki vesikanın hukukî incelenmesi bakımından önemlidir :

a. Vesikanın altıncı satırının sondan bir önceki kelimesi olan «Minhu» nun «Min» diye okunması ile neyin rehnedileceği belli olmamıştır. Çünkü böylelikle cümledeki «rehnetti» sözünden sonra gelen bütün mefullerin başına bir edat konularak bu fiil akkuzatif mefulden mahrum bırakılmıştır. Böyle olduğu halde de «Aşağıda zikr ve şerh edilmiş akarın hepsini bütün cüzüleriyle rehnetti» diye türkçeye çevrilmiştir. Halbuki söylediğimiz gibi «Min» değil «Minhu» diye okunmak ve «Adı geçen meblağ ve bu meblağın her cüzü karşılığında» demek gerekirdi. Böylelikle borçlunun borcunun büyük bir kısmını eda etmesi halinde bile sayılan bütün akar üzerinde rehnin devam edeceği ifade edilmiştir. Yani borçlu 1499 dirhem eda edip te geri kalan bir dirhemi ödemesine gene her üç çiftlik üzerinde rehin bütün hükümleriyle devam edecektir⁵.

² Bir «Oksi» de Trabzon'un Akçaabad ilçesinin Bodemiya bucağı içinde bulunmaktadır. Bk. İçişleri bakanlığı tarafından yayınlanmış olan (1946 — 7) «Türkiye'de meskûn yerler klavuzu» adlı kitabın II. cildinin 869. sayfasına.

³ Taşova ilçesi 5996 sayılı ve 24.12.1952 tarihli kanunla yeniden Amasya'ya bağlanmıştır.

⁴ Bk. İçişleri Bakanlığının a. g. kitabı C. I. S. 31.

⁵ Bk. *Mecelle*'nin 731. maddesine.

b. Metinde birkaç kez geçen «İbahe» etti sözü de «verdi» biçiminde tercüme edilmiş ve anlaşılmıştır. Hukuk dilinde verdi bir çok anlamlara gelir : hibe olarak vermek, kira olarak vermek, emanet olarak vermek ,ariyet olarak vermek vsr. gibi⁶. Aşağıda açıklayacağımız üzere burada bunlardan hiç biri kastedilmeyüp İslâm hukukunda ayrı bir kavram olan «İbahe» sözü kullanılmıştır. Bundan ötürü tercümede bir kez kere içinde bir kez de kere dışında kullanılmış olan «verdi» sözleri kaldırılmak ve her ikisine de «ibahe etti» demek gerekir.

Bu söylediğimiz yanlışlıklar düzeltildikten sonra vesikayı aşağıda görüldüğü gibi türkçeye çevirmenin daha yerinde olduğu kanısındayız :

Vesikamın türkçesi :

«İçinde anlatıldığı üzere bu yazının muhtevası yanımda cerayan etti. Kabul ederek doğruluğuna hükmettim ve hükmüme sözüne inanılır kimseleri şahit kıldım, bunu yazdım. Ben bu tarihte Amasya'da hâkim Tebriz'li Abdullah bin Abdurrahman'ım.

Emirlerin ve şanlıların efendisi mübeccel emir Alalalı Şuca'uddîn Süleyman bin Muhammed bin Devlet bin Genç, bu yazının tarihinden başlayarak bir yıl süre ile, emirlerin ve büyüklerin efendisi, ulu ve büyük emir Nâsıru'd-dîn Muhammed bin merhum emir Seyfu'd-din Feridun — yüceliği sürüp gide — dan rayiç sultanî gümüş dirhemlerden bin beşyüz — bunu tekit için üçte biri beşyüz — dirhem alıp, lâzım hak ve kesin bir borç olarak zimmetine geçirdiğini ikrar ve alacaklıya, adı geçen meblağ ve bu meblağın her cüzü karşılığında, kendi karısı, Necmu'd-din Kutlu Bey bin Hacı İzzeddîn Ali'nin kızı Saliha hatun adındaki iffetli hanımın rehin hususunda kendisine vermiş olduğu ve doğruluğu sabit bulunan vekâletname hükmü ile aşağıda zıkr ve şerh edilmiş olan akarın bütünü rehin ve Şeyh Emir Ali bin Muhammed bin Rüstem ve İbrahim bin Musa'nın şahadetleriyle merhunun dörtte biri yarısını ibahe etti. Bu akar, Amasya'ya bağlı Akkişi köyünde bulunan üç çiftliğin (Feddan) bütünüdür. Bunlardan Ahi Ali çiftliği diye tanınan birincisi şimdi İdris ve Osman'ın ortaklığında (Muvakere) dır ; Devletşah çiftliği diye tanınan ikincisi şimdi Çoban ve kızı Çiçek'in ortaklığındadır; Künbed yer çiftliği diye tanınan üçüncüsü şimdi Sarraç Danişmend ve Küçük denilen hoca Ali'nin ortaklığındadır. Bunları, bütün hudud ve hukukuyla şer'an sahih olarak makbuzen rehnetti ve vekâletname hükmüyle merhunun dörtte biri yarısını ve bunun mahsulünü, bu sürede ve süre geçtikten sonra rehin devam ettikçe şer'an makbul bir ibahe olarak mubah kıldı. Buna 23 Rebi'ul - âhir 697 (M. 7. Şubat 1298) de hükm ve şahadet edildi.

Tanıkların adları.»

c. Bu bahsi bitirmeden önce biraz da arkadaşımızın ifadesinin yeter derecede açık olmadığı üzerinde durmak mecburiyetindeyiz. Herşeyden önce hukukî tahliller açık olarak anlaşılammaktadır. Msl. 252 nci sayfanın başında, faiz yasağından kurtulmak yolları açıklanırken gösterilmiş olan birinci hile-i şeriyeyi bir türlü anlamak mümkün olamadı. Çünkü orada borçlunun aynı malı iki kez üst üste ayrı ayrı fiyatlarla satın aldığı yazılmıştır ki bu, hukuken imkânsızdır. Çünkü bir kimsenin satış sözleşmesi sonunda mülkiyetine geçmiş bulunan bir malı tekrar satın alması

⁶ Bütün ilimlerde olduğu gibi hukuk ilminde de kavramları yerinde kullanmak gerekir. Türkçede mevcut bir kavramın yerine, dili arıtmak amacıyla, yenisi konulabilir, ancak yeni kelimenin hangi kavramı karşıladığı da açıkça belirtilmelidir. Batı dillerinde ise bu kavramlar yerleşik olduğu için onlar değiştirilemez. Arkadaşımızın bir kaç kez not ettiği fransızca makalesinde «*droit terrien*» diyimi kullanılmıştır ki, «*terrien*» in sözlükteki ilk anlamı dünya üzerinde oturan demektir, yani «*droit terrien*» ilk önce dünyada oturanların hukuku anlamına gelir. Bundan başka «*Seigneur terrien*», büyük toprak sahibi ve «*Propriété terrienne*» büyük toprak mülkiyeti diyimleri vardır; fakat fransızcada «*droit terrien*» diyimi yoktur. Yazının konusuna göre «*droit domanial*», «*droit foncier*», «*droit agraire*» veya «*droit rural*» diyimlerinden biri kullanılmak gerekirdi.

lüzum kalmaz. Malın sonradan gene borçlu tarafından satın alınmayıp alacaklı tarafından satın alındığını, ancak İslâm Ansiklopedisindeki riba maddesinin arkadaşımız tarafından aynen aktarılmış olan kısmını tesadüfen okuduğumuz zaman anlayabildik⁷.

Gene meselâ 255 nci sayfadaki «Eğer zikredilen ikişer kişi arasındaki bu muvakere keyfiyeti rehin yapanın mülkiyetinde bulunduğu ve akdin yapıldığı zamana ait ise bunun hakikatte üç şahıs arasında olması icap eder» cümlesinden biz hiç bir şey anlamadığımız gibi bu cümleyi altındaki ve üstündeki cümlelerle birlikte okuyacak olan hiç bir hukukçunun da anlayamayacağını sanıyoruz. «Muvakere keyfiyeti rehin yapanın mülkiyetinde bulunduğu ve akdin yapıldığı zamana ait ise» ne demektir? Neyin *rehin yapanın* mülkiyetinde bulunduğu anlaşılammaktadır! *Rehin yapan* diyiminin tuhaflığını bir yana bırakalım, eğer «merhun rehin edenin mülkiyetinde bulunduğu...» demek isteniyorsa ve meselâ bu «merhun» sözü basım veya dizim sırasında düşmüşse hemen şunu söylemeliyiz ki rehnedilen ayn hiçbir zaman rahinin mülkiyetinden çıkmaz.

II. VESİKADAN ÇIKARILAN HUKUKİ SONUÇLAR

Yukarıya tercümesini koymuş olduğumuz bu vesikanın hukukî tahlilinden arkadaşımız iki türlü sonuç çıkarmıştır. Bunlardan birincisi vesikanın faizle para ikrazına dair olduğudur. İkincisi ise toprak mülkiyetine ve işletmesine aittir. Bunlardan sonuncuyu önce gözden geçirip faiz hakkında çıkarılmış olan sonuçları sonraya bırakmayı doğru buluyoruz.

1. Vesikadan faizle ilgili olmayarak çıkarılan sonuçlar :

a. Vesikadan arkadaşımızın da söylediği gibi (S. 253), Selçuklular zamanında Anadolu'da toprakların büyük bir kısmını içine alan mirî topraklar yanında köylerde de mülk toprakların bulunduğuyla aşılımmaktadır. Bu ise gayet tabiidir. Selçuklular Malazgirt'ten sonra Anadolu'yu ele geçirirlerken hemen hiç bir karşı koyma ile karşılaşmadıklarına göre eskiden kişilerin elinde bulunan mülk toprakların İslâm hukukunun bilinen hükümleri sonunda bu durumlarını muhafaza etmiş olmaları gerekir. Ancak Anadolu'da Bizanslılar zamanında da çok geniş devlet toprakları bulunduğundan⁸ kişiler elindeki mülk topraklar o zaman da azdı. Bunlardan bir kısmı Selçuk istilâsı sonunda sahipleri tarafından terkedilmiş olacağından miktarları tabiatıyla daha da azalmıştır. Fakat Anadolu'da daima, az da olsa, kişilerin elinde ve kasaba dolaylarından başka yerlerde, yani köylerde de mülk topraklar bulunmuş olmak gerekir.

b. 255 nci sayfada «eskiden bir şahsın adıyla maruf olan yerler şimdi, akit tarihinde, ikişer kişinin adıyla zikredilmekte ve bunların muvakere usulü ile işletildiği ifade edilmektedir» deniyor. Ancak şunu söyleyelim ki, ilk adlar doğrudan doğruya çiftliklere verilen adlardır : «Hüseyin dede çiftliği», «Ahmet Bey çiftliği» gibi. Netekim bu adlardan «Künbed yer» kişi adı olmaktan çok coğrafi bir sebepten ötürü verilmiş bir ada benzemektedir. Bundan ötürü bu adların önce birer olup sonradan ikişer olmasından toprak işletmesine ait sonuçlar çıkarmak yerinde değildir. Bir kimse isterse toprağını bir kişiye, isterse toprağın büyüklüğünden dolayı işletmesi güç ise iki veya daha çok kimseye ortaklığa verir. Hâla Anadolu'da bazan bütün bir aile bazan da birkaç arkadaş bir çiftlik işletmesini ortaklık yoluyla üzerlerine almaktadırlar. Burada da Devletşah çiftliğini Çoban adlı birisiyle kızı Çiçek'in ortaklığında olduğu görülmektedir. Mahsul aradaki anlaşmaya göre toprak sahibi ile ortaklar arasında bölüşülür.

c. 256 nci sayfada «Binaenaleyh senette terhin edilen mahsulden kastedilen şey de sahibine

⁷ Gene *İslâm Ansiklopedisi*'nden alınmış olan 2 numaralı nottaki «Muhatara» kelimesi de «ha» ile değil «hı» ile yazılmak gerekirdi.

⁸ Bk. Louis Bréhier, *Les institutions de l'Empire Byzantin*, Paris 1949, S. 265 v. 8.

isabet eden bu mülkiyet hissesi olmak iktiza eder» denilmektedir. Hemen belirtelim ki senette mahsulün terhin edildiğini ima yoluyla dahi anlatan bir kelime yoktur. Eğer böyle bir şey olsaydı vesika gerçekten çok önemli olurdu. Çünkü o zaman İslâm hukukuna ve bugünkü modern hukuka aykırı olarak Selçuklular zamanında henüz mevcut olmıyan bir aynın rehne konulabildiğini öğrenmiş olurduk. Zira sözleşme 7. Şubat 1298'de yapıldığına göre henüz mahsul elde edilmemiştir. Kaldığı gene İslâm hukukuna göre bir toprak rehneldiği zaman sözleşmede zikredilmemiş olsa bile otprağın bütün mahsulü de, elde edilince, toprak ile birlikte rehin hükümlerine uyruk⁹ olur.

d. Toprakların rehin edilmesi ile birlikte mürtebine teslim edilmeleri İslâm hukukunun icaplarından. Netekim vesikada toprakların «Makbuzan» rehneldikleri de açıkça belirtilmiştir. Diğer yandan da gene İslâm hukukuna göre ortaklıkta da¹⁰ toprağın maliki tarafından ortakçı çiftçiye teslim edilmesi gerekmektedir¹¹. Yoksa ortaklık fasit olur. Burada toprak mürtebine teslim edildiğine ve mürtehin tarafından rahine toprakları ekip biçmek yolunda izin verilmediğine göre ortaklık sona ermiş demektir. Böyle bir durumda toprak sahibinin mahsuldeki mülkiyet hissesinden bahsetmek de (S. 256 başı) yersizdir.

2. Vesikadan faizle ilgili olarak çıkarılan sonuçlar :

Arkadaşımız vesikadan, faizle para ikraz edilmiş olduğunun anlaşıldığını ve şeriatça mekruh olan bu işlemi örtmek için de «hile-i şer'iyye» yoluna sapılmış bulunduğunu iddia etmektedir (S. 252). İddiasını ispat etmek için de aşağıdaki tahlilleri yapmaktadır :

a. Yazar, rahin tarafından merhunun sekizde birinin ve mahsulünün ibahe edilmiş olmasını hibe saymıştır. Halbuki İslâm hukukunda ibahe başka şeydir, hibe ise başka şeydir. Bütün dikkatimize rağmen vesikanın hiç bir kelimesinde hibeyi ima eden bir anlam bulamadığımızı söylemek mecburiyetindeyiz. İbahenin hukukî mahiyetini ve bundan çıkan sonuçları aşağıda ayrıca göz önüne sereceğiz. Şimdi bir an için biz de, bu hukukî işlemi hibe sayarak yapılmış olan hukukî tahlillere geçelim. Arkadaşımız merhunun sekizde birinin ibahesini, hiç bir hukukî dayanak yokken hibe olarak kabul ile merhunun sekizde birinin mürtebine temlik edilmiş olduğunu söylemekte ve böylece önce %12.5 u bulan bir faiz haddi hesap etmektedir. Ancak vesikada her üç çiftliğin bütününün, bütün hukuk ve hududu ile rehneldiği söylenmektedir. Bunun çiftliklerin sekizde birinin hibe edilmesiyle nasıl bağdaşacağını bir tülür anlıyamadık. İslâm hukukunda hem hibe hem de rehin için teslim (veya kabz) şart olduğuna ve hibe vâdi diye bir şey de bulunmadığına göre eğer sekizde [biri hibe edilmiş olsaydı ozaman «üç çiftliğin sekizde birini hibe ve sekizde yedisini de rehnetti» demek gerekmez miydi ? Arkadaşımızın bütünü rehin edilen toprakların sekizde biri üzerinde yapılmış olan hukukî işlemi hibe saymasıyla, bir kimsenin mülkiyetindeki bir aynı gene o kimseye rehin vermek gibi bütün hukukçuları şaşkırtacak çok acaip bir durum ortaya çıkmamış mıdır ? Böyle yanlış bir yoldan gidildikten ve %12.5 luk bir faiz haddi tespit edildikten sonra da 4 numaralı notta, bütün açıklığına rağmen, vesikanın sonlarında bahse konu olan mahsulün mantık icabı sekizde birin mahsulü olmayıp toprakların bütününün mahsulü olacağı şüphesiz bulunduğu iddia edilmiştir. Ancak mademki toprakların sekizde biri hibe suretiyle mürtehinin mülkü olmuştur, rahin nasıl olur da kendisine ait olmıyan bu sekiz de birin mahsulünü de mürtebine ilerde hibe edeceğini söyleyebilir ? Mahsulün sekizde bire değil de bütün topraklara şamil olması imkânsızdır ; çünkü İslâm hukukunda bir aynı hibe edip te ilerde elde edilecek semeresini hibe etmemek mümkün değildir. Böylece hukukî mantık bakımından

⁹ Bk. *Mecelle*'nin 715 nci maddesine.

¹⁰ Muvakere, muhabere ve muhakale gibi muzaraanın sinonimi olduğuna göre (Bk. *Kamus*)

¹¹ Bk. *Kitab-i Mevkufat*, İstanbul 1318, II. S. 191 ; *Tahtavi tercümesi*, VIII., S. 348 ; Atıf Bey, *Mecelle-i Ahkâm-i Adliyye*'den *Şerh-i kitab ül-Şirket*, İstanbul 1328, 1436.ncı madde şerhi,

rahinin süre içinde de sürenin geçmesinden sonra da ancak geri kalan sekizde yedinin mahsulünü — ki bu da İslâm hukuku bakımından imkânsızdır — hibe etmesi mümkün olurdu. Yazar böylece ken line göre çıkarmış olduğu % 12.5 faiz haddini gene kendine göre bir hesapla %25'e çıkarmıştır. Yukarıda da söylediğimiz gibi toprakların sekizde biri yazara göre hibe edilmiş olduğuna göre yapılan bu hesapta bu hibe edilen toprağın mahsulünün düşülmesi yani %12.5 un sekizde birinin %25'den çıkarılması gerekmez miydi ? Bütün bunlar bir yana, İslâm hukukunda, mevcut olmayan veya meçhul olan bir aynın satışı gibi hibesi de imkânsız olduğundan¹² — akit 7. Şubatta yapılmıştır — ilerde elde edilecek mahsulün hibesi de caiz değildir. Kaldı ki vesikadan, mahsulün bütün çiftliklere değil ibahe edilmiş olan sekizde bire ait olduğu açıkça anlaşılmaktadır.

b. İbaheyi, yazar gibi hibe olarak kabul etsek bile bu vesikada o zaman hile-i şer'iyeye eksik kalmaktadır. Zira hibe yolundan gidilen hilelerde, borçlu alacaklıdan borç para veya aynı aldıktan sonra faizi karşılayacak değerdeki bir aynı meselâ bir kitap veya saati de, semeni ilerde borç para ile birlikte ödenmek üzere satın alır ve bu satın aldığı şeyi hemen alacaklıya hibe eder. Bunun üzerine düzenlenen senette de alacaklıya meselâ 100 lira karzdan ötürü 10 lira da kitap bedeli (= kitab baha) olarak borçlandığını ikrar eder. Bu suretle vesikada hiç hibeden bahsedilmeden faiz verilmesi şeriata uygun olarak taahhüt edilmiş olur. Eğer bu vesikanın bize bildirdiği rehlini karz sözleşmesinde hibe yolundan hile-i şer'iyeye sapılmış olsaydı, o zaman hibeden bahsedilmeden bunu örten, şeriata uygun bir işlemin zikredilmiş olması gerekirdi. Böyle bir şey mevcut olmadığı gibi zaten bir kaç kez söylemiş olduğumuz üzere bu vesikada hibe bahse konu değildir. Eğer yazarın dedikleri doğru olsaydı, şeriata bu kadar aykırı hükümleri içinde toplayan bir vesikaya, Amasya'nın koskoca hâkimi Tebrizli Abdullah bin Abdurrahman şeriata uygundur diye adını yazmazdı.

III. VESİKANIN HUKUKİ MAHİYETİ

1. İbahenin hukukî mahiyeti :

a. *İbahenin tarifi* : İbahe, İslâm hukukuna mahsus bir müessese olup lugat mânası «bir nesneyi bir kimseye helâl kılmak yâni tenavül ve istimalinde murahhas ve muhayyer eylemek» demektir. Bir çok fıkıh kitaplarında yer alan bu müessese¹³ Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye'nin 836'ncı maddesinde «İbahe bir şeyi bilâ ivaz ekil ve tenavül etmek üzere ahire izin ve ruhsat vermektir» diye tarif edilmiştir. Ancak ibahenin yalnız «ekil ve tenavül» edilebilen şeylere mahsus olmayıp gayrimenkullere de şamil olduğu gene Mecellenin 1226 ncı maddesinden açıkça anlaşılmaktadır¹⁴.

b. *İbahenin hibe ve ariyetten farkları* : tariften anlaşılacağı üzere ibahe, hibe ile ariyet arasında bir yer almakla beraber, onun bu her iki müesseseden ayrıldığı noktalar vardır.

İbahenin hibeden farkı ilk önce kendisini hibe ile mülkiyetin intikal etmesinde ibahe ile ise etmemesinde¹⁵ gösterir. Bu bakımdan ibahe hibeden ayrılmakta ve ariyete yaklaşmaktadır. İkinci fark, meçhulün hibe edilememesine karşılık ibahe edilebilmesindedir¹⁶. Üçüncü fark ise

¹² Bk. *Mecelle*, 197, 207, 213, 854, 856 ncı maddelere. Yalnız bey'-i selem bundan ayırık tutulmuştur, 380 nci ve sonraki maddelere bakınız.

¹³ Bk. *Fetâvâ-i Ali Efendi* II, 650 ; *Tahtavi tercümesi*, VIII., 110 v. ö. ; Ö. N. Bilmen, *Hukuk-i İslâmiyye ve İstâlîhat-i Fıkhiyye Kamusu*, İst. 1949 — 52, IV., 148 — 50, V., 441 v. ö., 586.

¹⁴ Bk. Ali Haydar, *Mecelle şerhi*, VIII. cüz, S. 13.

¹⁵ Bk. *Şerh ül-Durer il-Gurer*, II., S. 82 ; *Tahtavi tercümesi*, VIII., S. 110.

¹⁶ Bk Ali Haydar, a. g. e., VIII. cüz, S. 13.

hibeden yalnız cayma engelleri¹⁷ mevcut olmadığı taktirde caymak mümkün iken ibaheden her zaman cayılabilmektedir.¹⁸

Ariyetle ibahe arasındaki farka gelince : Ariyet «bir aynın malikinin o aynın menfaatini bedelsiz olarak bir kimseye temlik etmesine denir»¹⁹. Böylece ariyette, verilen aynın mülkiyeti intikal etmemekte, ancak menfaati temlik edilmektedir. Bundan ötürü ariyet olarak verilen ayn bir menfaat temin edebilmelidir²⁰. Menfaati istihlâkte bulunan aynler ariyet olarak verilemezler ya ikraz yahut da hibe edilirler²¹. Halbuki böyle aynler ibahe edilebilirler ve bunların istihlâk edilmesiyle ibahe eden, ibahe edilen kimseden bedel istiyemez ; fakat istihlâk edilmeyen miktar üzerinde ibahe edenin mülkiyeti devam eder ve o, her an ibahesinden cayararak arta kalanı geri alabilir. Hatta ibahe edilen kimsenin ibahe edilen şey üzerinde yalnız kendisinin istihlâke yetkisi olup başkasına hibe veya satmak gibi temlik yoluyla tasarrufa yetkisi yoktur²², çünkü kendisinin ibahe edilen şey üzerinde mülkiyet hakkı olmadığı gibi semeresi üzerinde de mülkiyet hakkı yoktur. Bundan ötürü, bir kimse tavuğunu bir başkasına ariyet verse, ariyet alan tavuğun yumurtasını satabilir hibe deebilir fakat tavuğu yiyemez. Gene bir kimse tavuğunu bir başkasına ibahe eylese, ibahe edilen bu tavuğu yiyebilir fakat satamaz hibe edemez ; yalnız yumurtasını ibahe ederse yalnız yumurtasını yer fakat bunları satamaz hibe edemez. Ancak merhunun ibahesinde bir istisna vardır : Mürtehin ibahe edilmiş olan merhunun yalnız menfaatini — kendisini değil — isterse satabilir veya hibe edebilir²³.

2. Merhunun veya menfaatinin ibahe edilmesi ve bunun sonuçları :

a. Merhunun kendisinin veya meyve ve mahsulünün ibahe edilip edilemeyeceği de diğer bir çok hukukî meseleler gibi büyük fakihleri düşündüren bir konu olmuştur. Gene bir çok hukukî meselelerde olduğu gibi bunda da tam bir anlaşmaya varılamamıştır. Mezhepler arasında birbirine tam aykırı görüşler bulunduğu gibi²⁴ aynı mezhep içinde de ayrılıklar vardır. Ancak Hanefî mezhebinde fakihlerin çoğunluğunun merhunun ve meyve ve mahsulünün ibahesinin caiz olduğu kanısında buldukları anlaşılmaktadır; bazıları ise bunu riba saymışlardır²⁵. Ancak pratikte merhunun veya meyve ve mahsulünün ibahesinin riba olmadığı yolundaki içtihadın üstün tutulduğu Mecelle'nin «Rahinin izni olmadıkça mürtehin rehinden intifa edemez. Ama rahinin izin ve ibahesiyle mürtehin rehni kullanır ve meyve ve süt gibi hasılatını alır ve bunların mukabilinde deynden bir şey sakıt olmaz» diyen 750 nci maddesinden ve muteber²⁶ bir fetva kitabı olan «Fetavay-i Ali Efendi» den açıkça anlaşılmaktadır²⁷. Gene bazı fakihlere göre merhunun yalnız yenilip içilebilen menfaatini ibahe caiz olduğu hâlde diğer bazılarına göre gayrimenkullerin içinde oturulmak veya ekilip biçilmek üzere ibahe edilmeleri de caizdir²⁸. Gerçekten Mecellenin yukarıya aktardığımız maddesinde de ikinci içtihadın kabul edilmiş olduğu görülmektedir. Çünkü «Ama rahinin izin ve ibahesiyle mürtehin rehni kullanır» denilmektedir. Bundan ötürü ibahe edilen merhun ev ise mürtehin içinde oturabilir, toprak ise ekebilir²⁹.

Yalnız merhunun ibahesi karz sözleşmesinin bir şartı olmamalı yani mürtehin, ancak ibahe şartıyla parayı veya bir ayni ödünç vereceğini bildirmiş olmamalıdır. Bu taktirde bu işlem riba sayıldığından mekruhtur.³⁰ Önce karz sözleşmesinin tamamlanması ondan sonra rahinin ibahede bulunması gerekmektedir.

¹⁷ Bk. *Mecelle*, 866 — 873. maddelere.

¹⁸ Bk. *Mecelle*, 1226. madde ; *Tahtavi tercümesi*, VIII., S. 111 ; Ö. N. Bilmen, a. g. e. V, S. 586, numara 399.

¹⁹ Bk. *Mecelle* 812. madde. ²⁰ Bk. *Mecelle* 808. madde.

²¹ Bk. H. M. Ziyaettin, *Mecelle-i Ahkâm-i Adliyye Şerhi*, İst. 1312, S. 434, 436.; *Durer ül-Gurer* ,II S. 112. ²² Bk. *Mecelle*, 875. madde. ²³ Bk. Ali Haydar, a. g. e. V. Cüz, S. 1959.

²⁴ Bk. Ö. N. Bilmen, a. g. e., V., S. 441 v. ö.

²⁵ Bk. *Tahtavi tercümesi*, VIII., S. 110.

²⁶ Bk. Y. Z. Yörükân, *Bir Fetva münasebetiyle*, İlahiyat Fakültesi dergisi, II — III, S. 142.

²⁷ Bk. *Fetâvâ-i Ali Efendi*, II., S. 650.

²⁸ Bk. *Tahtavi tercümesi* VIII, 110, 112.

²⁹ Bk. Ali Haydar, a. g. e., V. cüz. S. 1957 ;

³⁰ Bk. Ali Haydar, a. g. e. V. cüz. S. 1957 ; Ö. N. Bilmen, a. g. e., V., 442, Nu. 96.

b. Kendisi veya hasılatı ibahe edilmekle merhun veya hasılatı emanet veya ariyet hükümlerine uyruk olur. Yani mürtehin merhunu kullanırken kendisinin bir kast ve kusuru olmadan merhun yok olur veya bir zarara uğrarsa bundan mürtehin sorumlu tutulmaz ve borçtan merhunun veya zararın değerinde bir indirme yapılmaz. Meselâ rehinde bulunan bir elbiseyi rahin ibahe ettiği için mürtehin giyse de bu sırada elbise bir yere takılıp yırtılsa ve değerinin $\frac{1}{3}$ ni yitirse borcun da $\frac{1}{3}$ i indirilmez. Gene bunun gibi rahinin ibahesi ile mürtehin merhun evde otursa ve bu sırada ev harap olsa borçtan bir şey indirilmez³¹. Ancak rahin ibahesinden caydıktan sonra böyle bir zarar meydana gelirse o zaman zararın değerince borçtan indirilir.

3. Bu bilgilerin vesikaya uygulanması :

Bu bilgileri göz önüne serdikten sonra vesikaya baktığımız zaman burada Alalalı emir Şu-câ'uddin Süleyman'ın emir Nasıru'd-din Muhammed'den 1500 dirhem ödünç aldığını ikrar ettiğini görüyoruz. Bununla ödünç verme sözleşmesi tamamlanmış oluyor. Bundan sonra da borçlu, karısından kendisine verilmiş bulunan vekâletnameye dayanarak bu borç ve bütün cüzüleri karşılığında, karısına ait olup aşağıda belirtilecek üç çiftliği rehine koyuyor. Böylece ödünç vermenin feri bir işlemi olan rehine koyma işlemi de tamamlanmış oluyor. Bundan sonra da şahitlerin şehadetleriyle merhunun $\frac{1}{8}$ i gene vekâletname hükmü ile ibahe ediliyor. Böylelikle ibahe işi ödünç verme ve rehine koymadan sonra yapıldığından ödünç veren riba almak gibi bir töhmetten kurtulmuş oluyor.

Rahin merhunun hepsini ibahe etmiyor, çünkü ibahe ile birlikte çiftlikler ariyet hükümlerine uyruk olacaklarından rahinin bir kusur ve kasdi olmaksızın çiftliklere bir zarar gelirse borçtan bir indirme yapılmıyacaktır. Hâlbuki ibahe yalnız $\frac{1}{8}$ e ait olduğundan yalnız bu sekizde bir gelecek zarar borçtan indirilmeyecek $\frac{7}{8}$ 'ye gelecek zarar borçtan indirilecektir.³²

IV. ELDE EDİLEN SONUÇLAR

1. Ortakçılık bakımından :

Vesikada ortakçılarının durumu üzerinde durulmamış ve ortakçılığın devam edip etmeyeceği belirtilmemiştir. İslâm hukukunda hipotek müessesesi bilinmediğinden, gayrimenkul rehninde de teslim şarttır. Bundan ötürü mürtehinin izni olmadan rahin de merhunda tasarrufta bulunamaz. O halde burada toprak sahibinin topraklarının rehne konulmasıyla ortakçılık da sona eriyor demektir. Çünkü toprakların mürtehinine teslim edilmesi gerekmektedir. Hâlbuki yukarıda da söylediğimiz gibi ortakçılığın şartlarından birisi de, toprağın, maliki tarafından ortakçı çiftçiye teslimidir. Gerçekten de sözleşme 7 Şubat'da yapıldığına göre ya henüz toprağa tohum atılmamıştır, bu taktirde de toprak sahibi ortakçılığı feshetmekte serbesttir veya tohum toprağa atılmıştır fakat tohum da toprak sahibine aittir, gene toprak sahibi istediği zaman sözleşmeyi feshedebilir ve etmiştir³³.

2. Alacaklının faiz alıp almadığı bakımından :

Yukarıda verdiğimiz bilgilerden sonra bu vesikada faiz bulunduğunu iddia etmenin yerinde olmadığı kanısındayız. Borç sözleşmesinin şartlarından biri olmadıktan sonra ibahe'nin caiz olduğunda Hanefî fakihlerinin büyük bir çoğunluğu ittifak etmişlerdir. Eğer ozamanlar ibahe riba sayılıysaydı, o taktirde bu vesikada ibahenin zikredilmemesi, bunun yerine şeriata uygun başka

³¹ Bk. *Tahtavi tercümesi*, VIII., S. 110., Ali Haydar, a. g. e., V. cüz., S. 1957.

³² Bk. Ali Haydar, a. g. e. V. cüz. S. 1922.

³³ Bk. Atıf Bey, a. g. e., 1432. madde şerhi,

bir işlemin yapılmış olması gerekirdi. Bu yapılmadığı gibi «İbahatan şar'ıyyatan makbulatan» sözleri kullanılarak yapılmış olan işlemin şeriatça makbul olduğu açıkça ortaya konulmuştur. Demek ki Anadolu Selçukluları ve hatta İlhanî hakimiyeti zamanlarında bile fetva ibahenin riba olmadığı yolunda verilmiştir.

Buna rağmen gene de alacaklının ibahe yoluyla elde ettiği menfaatin faiz sayılıp sayılamıyacağı da akla gelebilir. Acaba ibahe'nin caiz olmasından faydalanmak isteyen taraflar ibahe'yi bir hile-i şeriyye gibi kullanmamışlar mıdır ? Ancak çiftliklerin yalnız 1/8 i ibahe edilmiştir. Eğer tohum henüz ekilmemişse bu, alacaklı çiftliklerin 1/8 nin yıllık kirası değerinde bir menfaat elde ediyor demektir ; yani alacaklı isterse bedel vermeden toprakların 1/8 ni ekip biçebilecektir. Borç alınan paranın aşağı yukarı çiftliklerin değerine eşit olduğunu ve toprak kira bedelinin de toprak değerinin %10 u olduğunu kabul edersek alacaklı %1.25 miktarında bir menfaat elde etmiş olur. da eğer toprağı ekerse ; ekmezse bu menfaati de elde edemeyecektir. Eğer tohum sözleşmeden önce toprağı atılmış bulunuyorsa, borçlu toprakların 1/8 inin mahsulünü de ibahe etmiş olduğuna göre alacaklı o zaman, ekmeğe lüzum olmadan, mahsulün 1/8 ini alabilecektir. Mahsul değerinin, en yüksek bir hesaplama, çiftlik değerinin %20 si olduğunu kabul etsek, o zaman alacaklıya bir yıl için %20 nin 1/8 i olan %2.5 miktarında bir menfaat kalıyor demektir. Bir yıl geçtikten sonra rehin gene devam ederse, yani borç ödenmezse, o zaman alacaklının elde edeceği menfaat gene %1.25 olacaktır.

Ancak ibaheden, ibahe edenin her zaman caymaya yetkisi olduğunu da hiç bir zaman unutmamak gerekir. Sözleşmeye, toprak sahibinin ibahesinden caymayacağı yolunda bir hüküm konulmadığına veya caymayı önleyecek bir formül eklenmediğine göre³⁴ rahin her zaman bu ibahesinden cayabilecektir. Yani bu, tohum ekilmemişse %1.25 ve ekilmişse %2.5 miktarındaki menfaat bile, tamamiyle rahinin keyfine kalmıştır. Eğer alacaklı gerçekten faiz almak isteseydi başka bir hile-i şeriyye yolu seçip böyle ibahe yoluna sapsa veya ibaheyi seçtiği taktirde de hem toprağın daha büyük bir kısmını ibahe ettirmeğe bakar hem de borçlunun bu ibahesinden caymasını önleyecek bir formülü sözleşmeye ekletirdi.³⁴

O hâlde bu vesika bize, bundan 655 yıl önce iki kişi arasında, İslâm hukuku çerçevesi içinde, bir ödünç verme sözleşmesinin yapıldığını, borcu teminat altına almak için de üç çiftliğin rehne konduğunu ve bunların 1/8 nin ve bunun mahsulünün borçlu tarafından alacaklıya ibahe edildiğini bildiren olagan bir vesikadır. Bundan ötürü de bütün hukukî değeri ve önemi yalnız ve yalnız eskiliğindedir. Üstelik bu vesikayı ve adı geçen diğer vesikayı, fotokopileri, okunuşları ve tercümeleri ile ilkönce yayınlamak ve incelemek şerefi de — arkadaşımızın da bildiği gibi — Konya müzesi müdürü sayın Zeki Oral'a aittir.³⁵

³⁴ Bk. Ö. N. Bilmen, a. g. e., V., S. 443, Nu. 101.

³⁵ Bk. "Anıt,, dergisi, yıl 1950, Sayı 16-19., "Selçuklulardan kalma iki senet,,